KÖZGAZDASÁGI SZEMLE, LXXIII. ÉVF., 2026. OKTÓBER (1146–1172. o.)

SPÉDER ZSOLT

A termékenységi szakadéktól a felgyorsult időrezsim felé

Tanulmányunk a társadalmi gyorsulás elméletét alkalmazva kínál új értelmezési keretet a termékenység globális csökkenéséhez. A termékenységi szakadék (a szándékok és a megvalósulás közötti távolság) kutatása rávilágított a társadalmi folyamatok sebességének demográfiai jelentőségére. Hartmut Rosa elmélete szerint a „vasfüggöny" lebontását követően, a digitális forradalom nyomán a múlt század végén felgyorsuló gazdasági és társadalmi folyamatok új időrezsimet hoztak létre, amelyet időnyomás, információs túlterheltség és az azonnali reagálás normává válása jellemez, s amelyben a döntéseket egyre inkább a határidők, nem pedig a távlatok motiválják. Feltételezésünk szerint ez az időrezsim két konfliktust alakít ki a gyermekvállalásban: a felgyorsult élet szembekerül a gyermeknevelés biológiailag meghatározott lassú ütemével, a rugalmasság igénye pedig a szülői szerep visszafordíthatatlan elkötelezettségével. A tanulmány ezt a keretrendszert dolgozza ki, bemutatva, hogy a mindennapi élet felgyorsult tempója, az állandó „pörgés" és a reproduktív folyamatok lassúsága miként járul hozzá a tartósan alacsony termékenységhez.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: J11, J13, J22, D92.
Kulcsszavak: termékenységi szakadék, társadalmi gyorsulás, időrezsim, munka és család időbeli konfliktusa.

From the fertility gap towards an accelerated time regime

ZSOLT SPÉDER

Our paper draws on the theory of social acceleration to offer a new interpretive framework for the global decline in fertility. Research on the fertility gap – the

* A tanulmány a 2026. április 9-én elhangzott akadémiai székfoglaló előadás rövidített változata. A globalizációval kapcsolatos gondolatok elhangzottak az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia 200 éves jubileuma alkalmából 2026. február 12-én rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülésszakon.

Spéder Zsolt az MTA levelező tagja, a KSH Kvantitatív Társadalom- és Gazdaságtudományi Kutatóintézetének tudományos tanácsadója, a PTE BTK Szociológiai Tanszékének egyetemi tanára (e-mail: speder@demografia.hu).

A tanulmányra a Creative Commons CC-BY irányelvei érvényesek.

A kézirat első változata 2026. június 22-én érkezett szerkesztőségünkbe.
DOI: https://doi.org/10.18414/KSZ.2026.10.1146

distance between fertility intentions and their realization – has drawn attention to the demographic significance of the speed of social processes. According to Hartmut Rosa's theory, following the dismantling of the "Iron Curtain," the economic and social processes that accelerated in the late twentieth century in the wake of the digital revolution gave rise to a new time regime characterized by time pressure, information overload, and the normalization of immediate responsiveness, in which decisions are increasingly driven by deadlines rather than long-term horizons. We assume that this time regime generates two conflicts in childbearing: the accelerated pace of life comes into conflict with the slow, biologically determined pace of child-rearing, while the demand for flexibility clashes with the irreversible commitment entailed by parenthood. This paper develops this framework, showing how the accelerated pace of everyday life, the constant sense of being "on the go," and the slowness of reproductive processes contribute to persistently low fertility.
Journal of Economic Literature (JEL) codes: J11, J13, J22, D92.
Keywords: fertility gap, social acceleration, time regime, work-family time conflict.

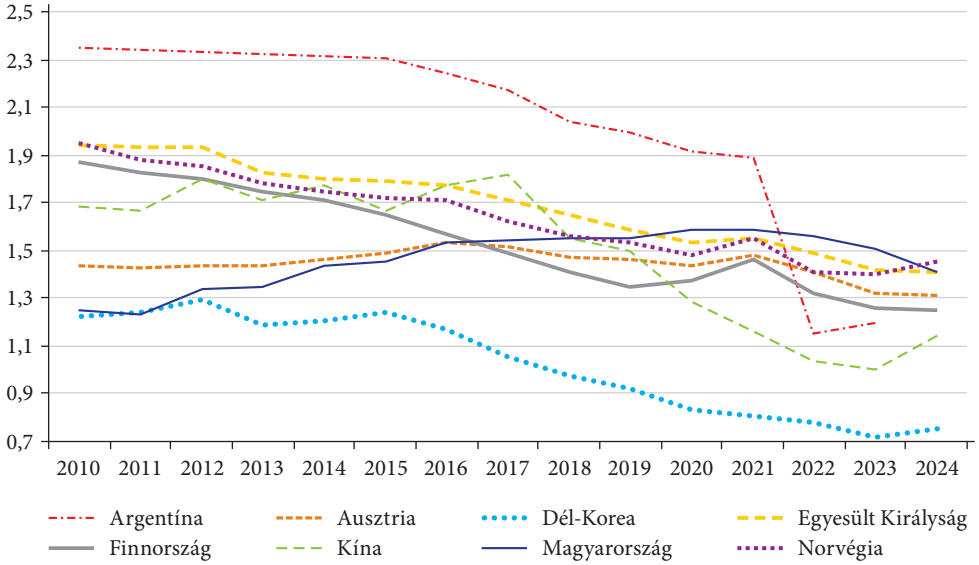
A kihívás

Az elmúlt évtizedben az Afrikán kívüli országok többségében erőteljesen csökkent a termékenység *(1. ábra),* és újra terjedni látszik a halasztó magatartás (Sobotka, 2024; Spoorenberg & Skirbekk, 2025). A termékenység csökkenése különös módon úgy ment végbe, hogy az ideális gyermekszámra vonatkozó elképzelések alig változtak: a *termékenységi szakadék* (a kívánatosnak tartott és a tényleges gyermekszám közötti rés) számos országban inkább szélesedett, mint szűkült. A trendek az észak-európai jóléti államokban, a fejlett délkelet-ázsiai társadalmakban, a milliárdos lélekszámú Indiában és Kínában, valamint a gazdaságilag és kulturálisan igen heterogén latin-amerikai országokban azonos irányúak – miközben társadalmi, politikai és intézményi berendezkedésük alapvetően eltér egymástól. A termékenység mintha érzéketlen lenne ezekre a különbségekre. A csökkenés aligha magyarázható egyedi, országspecifikus tényezőkkel: valószínűbb, hogy általános, globálisan ható erők formálják, amelyek megragadásához új értelmezési keret látszik alkalmasnak.

A termékenységi magatartás értelmezésének számos átfogó narratívája létezik (van de Kaa, 1996), és amikor a termékenység alakulásának potenciális befolyásoló tényezőit foglaljuk össze, akkor a relevánsnak tekinthető tényezők sokaságát kell számba vennünk és megkülönböztetnünk (Andorka, 1987; Balbo et al., 2013). A jelenleg alkalmazott megközelítések, kurrens elméletek – még – nem tudtak választ adni arra a kérdésre, hogy mi a legfontosabb oka a termékenység elmúlt másfél évtizedet jellemző csökkenésének (Sobotka, 2024),[1] annak ellenére, hogy számos figyelemre méltó eredmény született (Cabella et al., 2024; Ermisch, 2023;

[1] Átfogó előadásában Sobotka sorra vette a termékenységcsökkenés hátterében azonosítható új tendenciákat és az őket magyarázni hivatott elméleteket – anélkül azonban, hogy bármelyik tényezőt vagy mechanizmust dominánsként vagy átfogó érvényűként emelte volna ki (Sobotka, 2024).

1. ábra
A teljes termékenységi arányszám alakulása néhány országban, 2010–2023

Forrás: saját szerkesztés a Világbank adatai alapján.

Hellstrand et al., 2022; Ohlsson-Wijk & Andersson, 2022; Organisation for Economic Co-operation and Development, 2025).

E tanulmányban a termékenységi magatartást a globalizáció egyik meghatározó jellemzője, a társadalmi folyamatok gyorsulása, más szóval egy új időrezsim perspektívájából vizsgáljuk meg. A globalizációt mint az életút legfontosabb döntéseinek társadalmi kontextusát ismereteink szerint a Hans-Peter Blossfeld vezette GLOBALIFE kutatási program vetette fel elsőként, és az általa javasolt értelmezési keret (Mills & Blossfeld, 2003) máig sikeresen alkalmazható. Elképzelésük szerint a jól ismert, globálisan érvényesülő piaci hatásokat a jóléti államok intézményrendszere megszűri, és mivel az egyes európai országok jóléti ellátásai lényegesen különböznek, a jóléti állami keretek eltérő kontextust hoznak létre a társadalmi gyakorlatok, köztük az alapvető demográfiai viselkedés számára is. Mi arra teszünk kísérletet, hogy a globalizáció folyamatainak értelmezése során nem annak bővülését, mélységét vagy mindenhatóságát vizsgáljuk (Bauman, 2000; Castells, 1996; Eriksen, 2001; Mills & Blossfeld, 2003; Rosa, 2005), hanem *a folyamatok gyorsulását* emeljük ki, és a termékenységi magatartást egy új időrezsim keretében értelmezzük.[2] E feladat elvégzéséhez Hartmut Rosa társadalomelméletét, a gyorsulás elméletét[3] fogjuk alkalmazni, és amellett érvelünk, hogy ebből a perspektívából a termékenység széles körben tapasztalható csökkenése

[2] Semmiképpen nem tagadjuk, hogy a globalizáció más folyamatait ne lehetne kiemelni. Blossfeldék például a gazdaságszervezeti átalakulást, abban a foglalkoztatás biztonságának mértékét (Mills & Blossfeld, 2003), Matysiakék az automatizációt vizsgálják (Matysiak et al., 2023).

[3] Noha a gyorsulást mint a globalizáció egyik jellemzőjét mások is taglalják, Rosa volt az, aki a gyorsulás általános elméletét kidolgozta.

jól értelmezhető. Annak felismerése, hogy a társadalmi változások *sebessége* mennyire fontos, és mekkora a demográfiai jelentősége, nem véletlen fejlemény. A *„termékenységi szakadékra"* vonatkozó korábbi kutatásaink több eredménye is arra utalt, hogy a társadalmi változás sebessége – amellyel a demográfia alig foglalkozik – a szándékok megvalósulásának elmaradásában érdemi szerepet játszhat.

Elemzésünk három részre tagolódik. Először felidézzük a termékenység egymás mellett élő és versengő narratíváit, valamint a társadalmi változás sebességére mutató elemzési eredményünket. Ezt követően Hartmut Rosa elméletét vázolva mutatjuk be a társadalmi gyorsulás eredményképpen létrejövő új időrezsim jellemzőit, és felépítünk egy, a demográfiai elemzés és értelmezés számára alkalmas keretrendszert. A termékenységi magatartás értelmezésére a harmadik részben kerül sor, amikor is feltárjuk, hogy a termékenység csökkenésének miért lehet oka az élet tempójának felgyorsulása. Tanulmányunkat rövid összegzéssel zárjuk.

A termékenységi kutatások és a szándékok megvalósulásának akadályai

A következőkben két szempontból tekintjük át a termékenységi kutatások releváns előzményeit: először vázlatosan összefoglaljuk a termékenység demográfiai magyarázatának domináns elméleti kereteit, majd a termékenységi szakadékra vonatkozó saját kutatásaink eredményeit ismertetjük.

A termékenység demográfiai magyarázatának domináns keretei

Tanulmányunknak nem lehet célja a termékenység elméleteinek és megközelítéseinek sem átfogó bemutatása, sem az értékelése. Ez messze meghaladja lehetőségeinket, nem beszélve arról, hogy számos kiemelkedő munka készült erről (Andorka, 1987; Morgan & Rybinska, 2019; van de Kaa, 1996). A forgalomban lévő megközelítések elrendezéséhez, lényeges jellemzőik áttekintéséhez ma is igen alkalmasnak tartjuk van de Kaa összefoglalóját, amely a termékenység értelmezésének és magyarázatának négy fő narratíváját és azon belül több alnarratíváját különbözteti meg (van de Kaa, 1996, 401. o.). Ezek a fő narratívák – a végtelenségig leegyszerűsítve – a technológiai-biológiai, gazdasági, társadalmi-kulturális és intézményi keretrendszerek. A technológiai-biológiai megközelítések elsősorban a fogamzásgátlás kérdéseire összpontosítanak. A gazdasági megközelítések – beleértve mind a keresletoldali, mind a keresleti és kínálati modelleket – a termékenységi döntéseket költség-haszon szempontok és lehetőségstruktúrák alapján értelmezik (Doepke et al., 2023; Willis, 2003). A társadalmi-kulturális megközelítések magukban foglalják a család funkciójának változásait (Caldwell, 1976) és a pszichológiai narratívát, amely a gyermekvállalás észlelt előnyeire és hátrányaira, valamint olyan mechanizmusokra összpontosít, mint a bizonytalanság csökkentése (Fawcett & Arnold, 1973). Végül két kulturális normatív narratíva különböztethető meg. A széles körben elfogadott második

demográfiai átmenet az értékváltozáson alapul (Lesthaeghe, 2014; van de Kaa, 1987), míg a diffúziós megközelítések a demográfiai viselkedés terjedésének hátterében álló mikromechanizmusokat hangsúlyozzák (Kohler et al., 2002). Az intézményi megközelítések eközben a szociális rendszerek, a munkaerőpiaci struktúrák, valamint a munka és a család összeegyeztethetőségét biztosító keretek szerepét emelik ki (Mayer, 2001; Mills & Blossfeld, 2003).

A fenti narratívákban a gyermekvállalásról való döntés egy-egy domináns konfliktusra adott válaszként is értelmezhető. A közgazdasági magyarázatban a gyermekvállalás a fogyasztás alternatív felhasználási lehetőségeivel áll versenyben és konfliktusban (Willis, 2003), az új közgazdasági megközelítésekben pedig (Doepke et al., 2023) a „karrier vagy család" konfliktusban manifesztálódik. A pszichológiai magyarázatok a széles értelemben vett költséget és hasznot vetik össze (Friedman et al., 1999). A kulturális magyarázatokban a gyermekvállalás a társadalmi normatívák és az individuális életcélok konfliktusában jön létre. Az intézményi megközelítések a munka és a család konfliktusát helyezik a középpontba (Mills & Blossfeld, 2003). Az életútkutatásokban a foglalkozási és a családi életpálya feszültsége, valamint a felnőtté válás kulcseseményei közötti sorrendiség jelenti az alapkonfliktust (Bernardi et al., 2019).

A társadalmi gyorsulás perspektívájából az alapkonfliktus a késő modern társadalomban kialakuló új időrezsim velejárója. A feszültség két forrásból táplálkozik. Egyrészt a társadalmi környezet felgyorsulása és a gyermekvállalás és -nevelés biológiai – vagy természeti – időkorlátai, „organikus ideje" nehezen egyeztethetők össze, ami az egyén számára konfliktussal teli szinkronizációs és koordinációs feladattá válik. Másrészt feszültség keletkezik a késő modern életideál (minél több lehetőség, szerep és tapasztalat kiaknázása, az opciók nyitva tartása) és a szülővé válás között, amely szükségszerűen leszűkíti ezeket az opciókat.

A termékenységi szakadék kutatásának néhány következtetése

A termékenységi szándékok, tervek és a megvalósulásuk közötti diszkrepancia mára a demográfia klasszikus kérdésévé vált. Tudjuk egyrészt azt, hogy a tervek igen gyakran nem válnak valósággá: a tervezett családnagyság egyéni szinten nagyon nagy arányban nem teljesül (Morgan & Rackin, 2010), másrészt tudjuk azt is, hogy a termékenységi magatartás, vagyis egy gyermek megszületése vagy meg nem születése szempontjából a szándékok bizonyulnak a legerősebb előrejelzőnek (Schoeni et al., 1999). Az alacsony szintű és tovább csökkenő termékenység azonban újabb és újabb lökést ad a szándékok megvalósulásának kutatásához. Ilyen hullámot figyelhettünk meg az ezredforduló időszakában, amikor a volt szocialista országokban a termékenység történelmi mélypontokra süllyedt. Ennek is köszönhető, hogy a 2000-ben indult *Generation and Gender Program (GGP)* egyik kulcskérdése éppen a rövid távú termékenységi szándékok és a megvalósulásuk közötti kapcsolat feltárása volt (Vikat et al., 2007). A program elméleti keretét egy szociálpszichológiai megközelítés, Ajzen „tervezett cselekvés" elmélete adta.[4]

[4] Az elmélet magyar nyelvű bemutatását lásd Spéder és Kapitány (2014a).

Ez az elmélet átfogó magyarázatot kínál a szándékok megformálódására, a szándékok és a cselekvés kapcsolatát azonban közvetlennek és problémamentesnek feltételezi. A GGP és más követéses vizsgálatok adataival végzett kutatások egyrészt rávilágítottak azokra a tényezőkre, amelyek a rövid távú szándékok megvalósulását valószínűsítik (Spéder & Kapitány, 2009, 2014a), másrészt felhívták a figyelmet arra, hogy a szándékok még rövid távon is változékonyak: különböző életesemények hatására módosulhatnak (Iacovou & Tavares, 2011; Liefbroer, 2009). A szándékok megvalósulását először magyar kutatók vizsgálták nemzetközi összehasonlításban (Spéder & Kapitány, 2014a, 2014b), amit később több hasonló összehasonlító elemzés követett (Riederer & Buber–Ennser, 2019). Az országok közötti eltérő megvalósulási arányokat vizsgálva jutottunk arra a következtetésre, hogy az országhatások különbségeiben szerepet játszhat a társadalmi változások eltérő üteme: a nemi szerepekre és a kívánt családnagyságra vonatkozó elvárások és normák társadalmi szinten lassan változnak, míg a társadalmi struktúra – különösen nagy átalakulások idején – gyorsan. A volt szocialista országokra alkalmazva ez azt jelenti, hogy a rendszerváltást követő gyors és mélyreható átalakulás folyamatosan kiszámíthatatlan körülményeket teremtett a gyermekvállalási döntések meghozatalához. Arra a következtetésre jutottunk tehát, hogy a társadalmi változás eltérő üteme jelentősen hozzájárul a szándékok részleges megvalósulásához és ezzel az alacsony termékenységhez (Spéder & Kapitány, 2014b).

Később, egy többszintű összehasonlító vizsgálatban azt igyekeztünk feltárni, hogy három makrotársadalmi aspektus (a társadalmi változások gyorsasága, a családtámogatások GDP-hez mért aránya és a domináns kulturális környezet) miként hat a szándékok megvalósulására (Spéder & Bálint, 2024).[5] A társadalmi változás sebességét mint a gyermekvállalási döntések környezeti tényezőit[6] négy mutatóval kíséreltük meg megragadni. Azt feltételeztük ugyanis, hogy az országok közötti különbségek abból adódnak, hogy az emberek az életkörülményeikben kevesebb változást anticipálnak, mint ami bekövetkezik. A négy mutató: a munkanélküliségi ráta, a fiatalok munkanélküliségi rátája, az infláció, valamint a fiatalok munkanélküliségi rátájának kilengése. Többszintű elemzésünk eredményeképpen megállapítottuk, hogy az infláció és a munkanélküliségi ráta kilengése befolyásolja a szülési szándékok megvalósulását, és így hozzájárulhat a termékenység alacsony szintjéhez. Ez motivált minket abban, hogy a változás sebességét és dinamikáját előtérbe helyező elméleti megközelítések felé forduljunk. Tanulmányunkban olyan keretrendszert kívánunk felvázolni, amelyben az idő felgyorsult; a különféle társadalmi folyamatok eltérő ütemben és változó sebességgel haladnak; a cselekvők különböző időhorizontokon eltérő sebességet érzékelnek – és amelyben az egyének mindezek közepette hozzák meg döntéseiket.

[5] A társadalmi kondíciók empirikus elemzése akkor vált lehetővé, amikor számos országban rendelkezésre állt a longitudinális vizsgálat legalább két hulláma. Ez tette lehetővé, hogy megvizsgáljuk, hogy az adott időpontban jelen lévő rövid távú (3 évre vonatkozó) szándék megvalósulását a három év múlva esedékes adatgyűjtés során megmérjük.

[6] A hivatkozott modell megtalálható a *függelékben*.

A társadalmi gyorsulás elmélete[7]

A modern társadalmakat a folyamatos megújulás képessége jellemzi. A technológiai, gazdasági (Schumpeter, 1942) és társadalmi innováció (Zapf, 2002a) egymást követő hullámai, valamint ezek fokozatos beépülése a gazdaságba, a társadalom alrendszereibe és a mindennapi életbe mozgásban tartják a társadalmat, és lehetővé teszik annak reprodukcióját és megújulását. A társadalmi változás egyszerre számos területen és több szinten zajlik – a mikro- és csoportszinttől az intézményi és társadalmi szintig. Magában foglal lassú, mindent átható, messzemenő folyamatokat és hirtelen fordulatokat egyaránt, sőt a visszarendeződés lehetősége sem zárható ki (2002b). A mindenkori társadalom ezért ritkán egynemű: inkább „hibridnek" tekinthető, amelyben eltérő logikájú mechanizmusok működnek egymás mellett.

Hartmut Rosa a társadalmi gyorsulás általános elméletének kidolgozásával új perspektívába helyezte a társadalmi változást (Rosa, 2005, 2013). Elmélete szerint a gyorsulás a kapitalizmus egyik sajátos, eddig ritkán vizsgált immanens dimenziója. Rosa a késő modern társadalmat többek között egy új, felgyorsuló időrezsimként értelmezi – ezt a megközelítést a digitális forradalmon átesett késő modernitás megértéséhez adekvátnak és gyümölcsözőnek tartjuk, különösen a demográfiai döntések értelmezése szempontjából. Rosa elméletét ezért vázlatosan és bevallottan egyoldalúan – mindenekelőtt a demográfiai események és döntések értelmezésének nézőpontjából – mutatjuk be.[8] (Nem vállalkozunk tehát átfogó társadalomelméletének ismertetésére, a modernizáció társadalmi gyorsulásként való történelmi rekonstrukciójára, és rezonanciaelméletével sem foglalkozunk.)

Azt is fontos hangsúlyozni, hogy a gyorsulás elméletét nem tekintjük termékenységi elméletnek, már csak azért sem, mert Rosa nem foglalkozik expliciten a népesség újratermelődésével, sem pedig a gyermekvállalási döntésekkel. Általános társadalom- és cselekvéselméletet dolgoz ki, amelyet mi a termékenység alakulásának értelmezéséhez fogunk használni.

Dióhéjban a gyorsulás társadalomelméletéről

A társadalmi gyorsulást Rosa szerint több, egymást erősítő tényező hajtja: a technológiai fejlődés iránti igény, a piacgazdaság működésének belső követelményei (a profitmotívum), a társadalom funkcionális differenciálódása, az egyének lemaradástól való félelme, a bizonytalanságtól mentes jövő ígérete – és mindezek ciklikus kölcsönhatása (Rosa, 2005, a 243. oldaltól). E tényezők együttesen a társadalmi folyamatokban olyan „strukturális gyorsulást" hoznak létre, amelynek nincs természetes fékező mechanizmusa. A társadalom szereplőinek ehhez alkalmazkodniuk kell – különben lemaradnak.[9]

[7] Rosa elméletének a késő modern társadalmak demográfiai folyamataira való alkalmazását és demográfiai relevanciájának vizsgálatát az NKFI Advanced 111594 számú pályázat támogatta.

[8] Köszönettel tartozom *Berger Viktornak* és *Sík Domonkosnak,* akik Rosa elméletének értelmezésében segítségemre voltak.

[9] Lásd később a „csúszós lejtő" *(slippery slope)* mechanizmusát.

A gyorsulás Rosa elképzelése szerint hullámokban megy végbe. A legutóbbi hullám a vasfüggöny lebontásához és a kelet–nyugati megosztottság végéhez, az információs technológia robbanásszerű terjedéséhez, a digitális forradalomhoz (ezen belül a mobiltechnológiák elterjedéséhez), valamint a posztfordista termelésszervezés térhódításához köthető (Rosa, 2005, 212. o.).

Rosa a gyorsulás három dimenzióját különbözteti meg (Rosa, 2005, a 124. oldaltól). A modern gyorsulás legnyilvánvalóbb és legjellemzőbb formája a *célorientált folyamatok* szándékos, technikai, technológiai fejlesztéseken alapuló gyorsulása: a közlekedés, a szállítás, a termelés és a kommunikáció átlagsebességének növekedése, amely a technológiai innovációk bevezetésének eredménye. E gyorsulás révén összeszűkül a tér és az idő. A társadalmi változás felgyorsulása a különböző *önállósággal rendelkező szférák* (politika, tudomány, művészet, foglalkoztatás, családi viszonyok) működésének rendjét, időszerkezetét eltérő mértékben és ütemben érinti, azaz az említett alrendszerek deszinkronizálódnak. Az *élet tempójának* gyorsulása az élet stabil időszakainak megrövidülésében, a cselekvések és a tapasztalatok egy időegységre jutó számának növekedésében mérhető, továbbá időhiányban és időnyomásban mutatkozik meg.

A gyorsulás folyamata ugyanakkor nem egynemű: a gyorsuló társadalom visszarendeződéseknek és tehetetlenségi erőknek is ki van téve. Vannak területek, szektorok és csoportok, ahol a gyorsulás felfüggesztődik vagy elmarad. A természeti folyamatok nem gyorsíthatók fel tetszés szerint; az erős ideológiával rendelkező csoportok ellenállhatnak a gyorsulásnak; „lassító mozgalmak" is megjelennek, amelyek gyakorlati eszközökkel igyekeznek ellensúlyozni az általános gyorsulást (Rosa, 2005, a 140. oldaltól).

Értelmezésünk szerint Rosa a késő modernitást egy új időrezsimként írja le, amelyben a folytonos technológiai innovációk, a társadalom differenciálódásának eredményeként a mindennapi ember egy gyorsan változó és folyamatosan deszinkronizálódó időrezsimben él, amelyet az időhiány, a jelen összeszűkülése, megrövidülése, az információbőség, a múlt és a jelen információinak esetleges keveredése jellemzi. A késő modernitásban cselekvő ember megértéséhez listáznunk és rendszereznünk kell az élet tempójában mutatkozó változásokat.

A gyorsulás mint időrezsim és nem (csak) mint sebesség

Az időrezsim a társadalmi koordináció társadalmilag strukturált időbeli szerveződését jelöli: meghatározza, hogy az elvárások és a gyakorlatok mennyi ideig maradnak stabilak, a tervezési horizontok milyen messzire nyúlnak a jövőbe, a különböző területeken végrehajtott cselekvések miként szinkronizálódnak, és a jelentős elköteleződések mennyire tekinthetők visszafordíthatónak. Ebben az értelemben a gyorsulás nem csupán a sebességet növeli, hanem át is alakítja azokat az időbeli körülményeket, amelyek között a döntések megszületnek.

Új időrezsim akkor alakul ki, amikor a társadalmi megállapodások tartóssága csökken, a szinkronizációs nyomás fokozódik, és a szereplőknek folyamatosan

alkalmazkodniuk kell a különböző intézményi szférák változó időbeli követelményeihez. A gyorsulást kiváltó, fenntartó és felerősítő erők és visszacsatolási mechanizmusok révén olyan időrezsim jön tehát létre, amely alapvetően új körülményeket és szabályokat teremt a hétköznapi szereplők számára.

A felgyorsuló élet jellemzői három tényezőcsoportban ragadhatók meg. Az első csoportot az információs forradalom és a digitális összekapcsoltság által előidézett változások alkotják: az időkompresszió, az információdömping és az azonnaliság kényszere. A második csoportba a társadalmi struktúra és a gazdaságszervezési módok átalakulásának következményei tartoznak: a munkaviszonyok bizonytalanná válása, a szűkülő időhorizont és a megnövekedett szinkronizációs terhek. A harmadik csoportot az egyének alkalmazkodási stratégiái és az új döntési elvek alkotják: az opciók nyitva tartása, a hosszú távú döntések halasztása és a revideálható életpályák. Nézzük meg egyenként ezeket a tényezőket!

A technológia megújulása és a társadalmi összekapcsoltság

A technológia megújulása (információs és digitális forradalom) és a társadalmi összekapcsoltság terén a következő jelenségek és folyamatok a legfontosabbak.

Időkompresszió • A *digitális technológiák,* különösen az internet és az okostelefonok használata, valamint az elterjedésük eredményeképpen létrejövő állandó összekapcsoltság újfajta társadalmi interakciók megjelenéséhez vezetett. A folyamatos és azonnali információáramlás lehetővé teszi számunkra, hogy a világ bármely pontjáról valós időben kommunikáljunk. Az internet, a közösségi média, az üzenetküldő platformok és az e-mail elterjedésének köszönhetően az emberek bármely pillanatban hozzáférhetnek hírekhez, üzenetekhez és feladatokhoz, és azonnal reagálhatnak rájuk. Az információ állandó jelenléte és frissülése *csökkenti az események között érzékelt időt,* és egyfajta „*időkompressziós*" élményt teremt.

Időhiány • Az új információk folyamatos megjelenése és a múltbeli információk egyidejű jelenléte folytonos információbővülést eredményez, amelynek áttekintése egyre több időt igényelne. Ugyanakkor az információk áttekintésére rendelkezésre álló idő nem növekszik, sőt újabb és újabb feladatok szüntelen felmerülése csökkenti az információfeldolgozásra rendelkezésre álló időt, ami időhiány érzetét kelti.

Információdömping, mentális fáradtság • A közösségi médiában és a hírcsatornákon megjelenő valós idejű frissítések hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyének állandó késztetést érezzenek arra, hogy tájékozottak maradjanak, és gyorsan reagáljanak. Az információk folyamatos feldolgozása azt az érzést keltheti, hogy kevés az idő, míg a túlzott mennyiségű adat és a választási lehetőségek bővülése mentális fáradtsághoz vezet. A Facebook, Instagram, X és TikTok közösségimédia-platformok folyamatos kommunikációs ciklusokat hoznak létre, amelyek felgyorsítják a társadalmi interakciók ütemét.

Azonnaliság • Az internet és a közösségi médiában való állandó jelenlét lehetővé teszi az azonnali válaszolást, amivel párhuzamosan kialakul annak elvárása. Ez visszacsatolási hurkot hoz létre, amely a felhasználókat *folyamatosan aktívan tartja,* tovább erősítve az időhiány és a gyorsulás élményét. Ennek következtében olyan időérzékelés alakul ki, amelyben a tevékenységek sürgőssé válnak, és egyre kevesebb lehetőség van a lassú, reflektív gondolkodásra.

Megszakítások, széttöredezettség • Az okostelefonok értesítései és az alkalmazások riasztásai s*züntelen megszakításokat* okoznak: széttöredezik a figyelmet, és arra kényszerítik a felhasználókat, hogy feladataik között folyamatosan váltsanak. A készenlét és az azonnali reagálás kényszere szintén hozzájárul ahhoz, hogy az idő felgyorsultnak érződjön. Az online kommunikáció világában az állandó elérhetőség normája – különösen a munkahelyi e-mailekre és üzenetekre való gyors válaszadás elvárása – fokozatosan *elmossa a munka és a magánélet közötti határokat.* Az állandó készenlét és reagálóképesség kényszere miatt az egyének gyakran úgy érzik: idejük soha nem kizárólag a sajátjuk.

A társadalmi struktúra és a gazdaságszervezési módok átalakulásának következményei

A neoliberális gazdaságpolitika elterjedése az 1970-es évek vége óta könnyíti meg a foglalkoztatási rendszerek átalakulását, ami a standard munkaviszonyok erodálódásához és a munkahelyi bizonytalanság növekedéséhez vezet (Standing, 2011). A digitális forradalmat követő újabb globalizációs hullám[10] autonómabb munkavégzést tesz lehetővé – ugyanakkor a kiszolgáltatottság növekedését is előidézheti. A gyorsuló társadalom eközben megnöveli a rugalmasság és a mobilitás iránti igényt: a munkaszerződésekkel lefedett időszakok egyre rövidebbek, a projektalapú munkavégzés egyre elterjedtebb. A társadalmi struktúra és a gazdaságszervezési módok átalakulásának következményeit illetően a következőket kell kiemelnünk:

Szűkülő időhorizont, egyéni szinkronizáció • A határozott idejű szerződéssel vagy alkalmi munkával rendelkezőknek nehéz hosszú távú terveket készíteniük, és úgy érezhetik, hogy a jövő kiszámíthatatlan. Ez hosszú távú helyett *rövid távú gondolkodásra* ösztönözhet. A rugalmas, deregulált munkaerőpiacon dolgozóknak gyakran kell alkalmazkodniuk a változó körülményekhez. A munkaidő ingadozó lehet (ügyeleti szolgálat, műszakos munka), és előnyös lehet egyszerre több részmunkaidős állást vállalni. Mindez szabálytalanná és töredezetté teheti a napi és a heti életritmust. Ez egyrészt lehetőséget kínálhat a munka és a családi élet összehangolására, másrészt a munkaidő „kannibalizálhatja" is a családi időt. Összességében valószínűsíthető, hogy megnő az egyének szinkronizálási terhe, és erősödik az időhiány érzése.

[10] A foglalkoztatási rendszer átalakulása és az átalakulásnak a termékenységre gyakorolt hatása szintén széles körben kutatott terület (lásd például a GLOBALIFE kutatási program tanulmányait, valamint Kalleberg & Vallas, 2018; Standing, 2011).

A munkahelyi bizonytalanság és az idő fragmentáltsága két további következménnyel is járhat: egyrészt a hosszú távú karrierdöntések elhalasztásával, másrészt azzal, hogy az időfüggő életesemények és életfázisok pénzügyi bizonytalansággal esnek egybe.

Megnövekedett egyéni szinkronizációs és koordinációs feladatok • A *funkcionális differenciálódás* – noha a hatékonyság növelésével járhat – egyúttal megnöveli a koordinációs terheket is (Rosa, 2005, a 176. oldaltól). Mivel minden társadalmi alrendszer (a gazdaság, a politika, az oktatás, a jog, a média, a tudomány, a család) saját idővonalat alakít ki – saját határidőkkel, ciklusokkal és ritmusokkal –, a rendszerek közötti szinkronizáláshoz és koordinációhoz szükséges idő is egyre növekszik. A differenciált társadalmakban az élet egyszerre több rendszerben való részvételt követel meg, ami fokozott terhelést ró az egyénre: az ütemtervek ütköznek, az eltérő tempókat össze kell hangolni, a figyelmet meg kell osztani. Mindez időhiány érzéséhez vezet.

Magatartásbeli változások (döntési elvek, eljárások, „módusz vivendik")

Az élet felgyorsuló üteme miatt előálló legfontosabb magatartásbeli változások (döntési elvek, eljárások, „modus vivendik") a következők:

Azonnali döntés és információbőség • A folyamatos összekapcsoltság, ezen belül a munkaadóval való állandó kapcsolat, az ismerőseinkkel, rokonainkkal való folytonos információcsere, a szakadatlan online lét lehetővé teszi a kérések, feladatok és emlékeztetők azonnali megérkezését. A szokatlan időben érkező kérés vagy a közeli határidő arra utalhat, hogy fontos feladatról van szó. Összességében felerősödik az azonnali válasz, illetve a gyors döntés elvárása. A gyors döntés meghozatalát akadályozhatja alulinformáltságunk; így ha a döntést záros határidőn belül kell meghozni, akkor a döntés meghozatalához a korlátozottan rendelkezésre álló forrásokhoz kell folyamodni.

Rangsorolás: azonnaliság versus *távlati döntések* • A gyorsuló világban a *halasztás* jellemzi azokat a döntéseket, amelyek alapos átgondolást, gondos mérlegelést vagy jelentős tervezést igényelnek. Más szavakkal, a szorító határidők miatt a fontos – például a karrierúttal, párkapcsolati elkötelezettségekkel vagy életcélokkal összefüggő – döntéseket gyakran halasztják el, mert az egyének a munkájukhoz vagy társadalmi kötelezettségeikhez kapcsolódó azonnali kérdésekkel vannak elfoglalva. A határidők nyomása és az azonnali válaszok igénye motiválja a *hosszú távú (távolabbi) célok* eléréséről az *azonnali feladatok* elvégzésére való áttérést.

Kategorikus imperatívusz és az opciók nyitva tartása • Az emberek kétféleképpen alkalmazkodnak az élet egyre gyorsuló üteméhez: egyrészt félnek attól, hogy lemaradnak *(Verpassungsangst),* másrészt kényszerítve érzik magukat az alkalmazkodásra *(Anpassungszwang). Félelmük* abból fakad, hogy a lehetőségek és a potenciális életcélok folyamatosan bővülnek (Gross, 1994), és „lemaradnak" valamiről, pedig a jó élet titka az, hogy minél többféle élményben legyen részük (Schulze, 2000). „Az

életet teljes szélességében és teljes komplexitásában megélni a modern ember központi törekvésévé válik." (Rosa, 2005, 13. o.) Ehhez több időre vagy azonnali elégedettséget nyújtó élményekre van szükség. Az emberek *alkalmazkodási nyomást* éreznek, mert a világ folyamatosan változik, és azok, akik nem alkalmazkodnak (nem használják a legújabb platformokat), kimaradnak és lemaradnak. Ezt Rosa a „csúszós lejtők" jelenségeként írja le (Rosa, 2005, a 189. oldaltól). A folyamatos és gyors alkalmazkodás eredményeként „egy változó, bizonytalan és kiszámíthatatlan világban a hosszú távú célok elérése helyébe egy olyan orientáció lép, amely nyitva tartja a lehetőségeket és a kapcsolatokat" (Rosa, 2005, 220. o.).

A lehetőségek szélesedő kombinációja, a döntések revideálhatósága • A társadalmi alrendszerek folyamatos differenciálódása, a gazdaság szervezeti rendszerének átalakulása az individualizáció és a pluralizálódás új, második hullámát indítja el (Rosa, 2005, a 362. oldaltól). E folyamat jellemzője, hogy a választási lehetőségek kibővülnek mind az életpályán belül, mind pedig az élet különféle területeit illetően. Az életpályáról való döntések – ellentétben a klasszikus modernitás idejét jellemzőkkel – egyrészt nem véglegesek, hiszen sokszor kényszerű okokból (munkahelymegszűnés), máskor egyéni döntés következtében, de revideálhatók (új foglalkozás, új partner, új politikai párt választása). Másrészt csökkent az életpálya egyes területeit illetően meghozott döntések „kötelező ereje", más területeken született döntésekhez való kötődése. Harmadrészt növekszik azon területek száma, ahol választhatunk, dönthetünk. A foglalkozás, a partner, az egyesületi tagság mellett választhatunk fogyasztói szövetségek, befektetési társaságok, testépítő klubok stb. közül. Összességében tehát megnő a lehetőségek kombinálhatósága, illetve alkalom nyílik a döntések revideálására is. Az individualizálódás második hulláma nyomán a klasszikus modernitásban jellemző stabil identitások „cseppfolyóssá" válnak, „szituatív identitások" alakulnak ki.

A „gyorsulás társadalma" fogalom tehát nem egyszerűen a társadalmi folyamatok felgyorsulását írja le, hanem egy új időrezsimet rajzol meg, amelyben megváltozott az idő érzékelése és az emberek cselekvési logikája.

Ellentendenciák: természeti folyamatok, lassítás

Noha Rosa elméletében a társadalmi gyorsulás a meghatározó folyamat, koncepciója nem vak: „tehetetlenségi erők" címszó alatt számba veszi a gyorsulás természeti és társadalmi korlátait is (Rosa, 2005, a 138. oldaltól). A nem gyorsuló folyamatok öt típusát különbözteti meg.

1. A természeti, biológiai folyamatok (az ásványok képződése, az agy és a test egyes részeinek folyamatai, az évszakok váltakozása stb.) önállók, és stabil sebességgel működnek. *2.* Egyes csoportok (például az amish közösségek), területek a társadalomból „kiszakadt szigetként" saját működési sebességgel rendelkeznek. *3.* Egyes lassító folyamatok (például az utakon való torlódás, a különböző rendszerek közötti

átmenethez szükséges „várakozási idők") éppen a gyorsulás melléktermékei, diszfunkciójának következményei. *4.* A gyorsulást károsnak tartók ideológiai alapon, életprogramként *„lassítási mozgalmakat"* indítanak el (például lassú étkezés, a használt ruhák lecserélése helyett megjavításuk). *5.* Számos lassító tevékenység és szolgáltatás, mint például a jóga, a stresszoldó programok, valójában a gyorsuló társadalom működését segítik elő.

Rosa azt állítja, hogy a társadalmakban a gyorsulási és a lassítási folyamatok különböző mértékben vannak jelen, ám feltételezése szerint nincsen egyensúlyi állapot: a gyorsulás egyre dominánsabbá, átfogóbbá válik (Rosa, 2005, 153. o.).[11] Érdemes itt felhívni a figyelmet arra, hogy az említett területek némelyikén (például a természeti idő és a társadalmi gyorsulás viszonyában) a feszültség nem átmeneti jellegű. Mivel a társadalom részfolyamatai eltérő sebességgel zajlanak,[12] a köztük kialakuló feszültséget előbb-utóbb kezelni kell – akár társadalmi, akár egyéni szinten.

Kitérő: empirikus érvek és bizonyítékok a társadalmi gyorsulás eredményeképpen megszülető új időrezsim mellett

Rosa általános elméletet alkotott, és noha több helyen is említ olyan elemzéseket, következtetéseket, amelyek illeszkednek elméletéhez (főképpen az időmérleg-vizsgálatok eredményeit idézi fel), nem tartja feladatának elméleti feltevései validálását. Bár egy-egy empirikus összefüggést felidéz, leszögezi, hogy jelenleg nincsen olyan mutatórendszer, amely mérhetővé tenné a társadalmi gyorsulást. Magunk sem értékeljük úgy, hogy az elmélet feltételezéseit és implikációit a rendelkezésre álló adatokkal empirikusan tesztelni lehetne, mégis érdemes megvizsgálnunk, hogy vajon van-e ütemváltás egyes globális folyamatokban, és ha igen, az új időrezsim kikristályosodása mikortól eredeztethető.

Az élet tempójának felgyorsulása Rosa feltételezése szerint szorosan kapcsolódik a globalizáció új hullámához, a politikai átmenethez, a digitális technológia forradalmához, valamint az okostelefonok gyors elterjedéséhez. Ez a megállapítása megítélésünk szerint összhangban van a globalizáció időbeli alakulását mérő indikátorok alakulásával. Az elismert svájci ETH egyetem gazdaságkutató intézete által számított és széles körben elterjedt KOF[13] globalizációs index 43 mutató alapján gazdasági, társadalmi és politikai dimenzióban vizsgálja a globalizáltság mértékének alakulását (Dreher et al., 2006; Gygli et al., 2019). Ahogyan az a *2. ábrából* is jól kivehető, 1990 körül mindhárom dimenzióban ütemváltás következett be. A *gazdasági* globalizáció pontértéke az 1980-as években 41-ről 44-re emelkedett, az azt

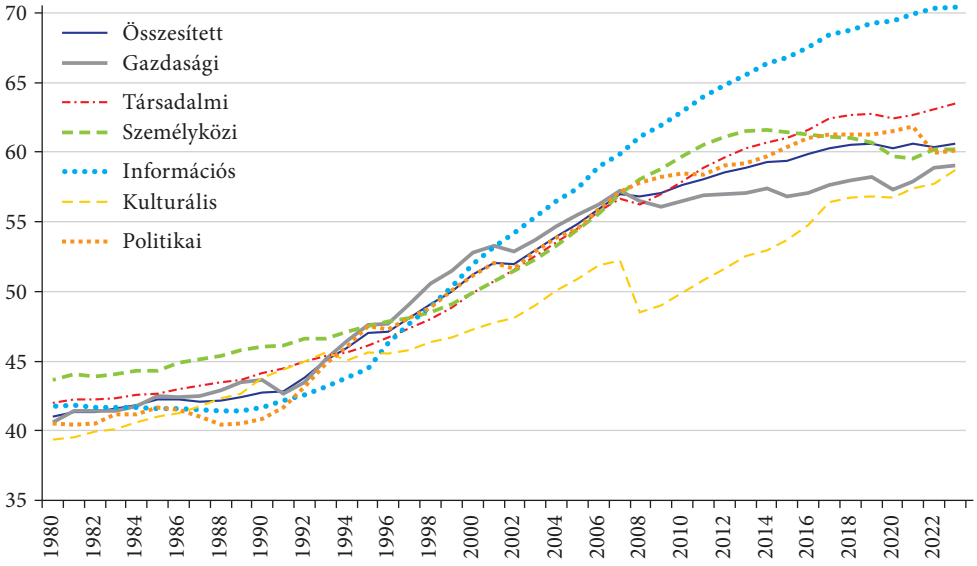
[11] A késő modern társadalmak egy másik, az időt kiemelten fontosnak tartó teoretikusa, John Urry (2009) azt feltételezi, hogy a jelenkori társadalomban háromféle idő működik. Ezek az *azonnali* idő, az *óra szerinti* idő, valamint a *glaciális idő (glacial time),* amely a gleccserek mozgásának metaforájával a klíma és a földi ökológiai rendszerek rendkívül lassú, hosszú távú változásainak időléptékét jelöli.

[12] Lásd Rosa fenti hivatkozását arra, hogy Peter Laslett történelmi demográfus 19 sebességet különböztetett meg (Laslett, 1988).

[13] Konjunkturforschungsstelle der Eidgenössischen Technischen Hochschule, Zürich.

követő évtizedben pedig már csaknem 10 pontos volt a növekedés. A *társadalmi* globalizáció területén is hasonlóan lényeges a különbség az 1980-as és az 1990-es évtized között, hiszen az előbbiben elért 2 egységnyi növekedést az 1990-es években 6 egységnyi növekedés követi. A *politikai* nyitás pedig egyértelműen a vasfüggöny lebontásához köthető. A *társadalmi* globalizáció három mutatóját külön-külön is érdemes megvizsgálni. A legjelentősebb ugrás az *informatikai* globalizációban volt, hiszen ezen a területen az 1980-as éveket a stagnálás jellemzi, az 1990-es éveket viszont 10 pontos emelkedés. A *személyközi* kommunikáció terén, amelynek része a migráció is, már az 1980-as években is egyértelműen (2 ponttal) emelkedett a globalizáció szintje, ám az 1990-es évtizedben csak enyhe ütemváltást látunk (4 pont különbség); az igazi gyorsulás 2000 után következik: 50-ről 63 pontra emelkedett a mutató értéke. Végül a *kulturális* globalizációt 5 pontos növekedés jellemezte mind az 1980-as, mind pedig az 1990-es években; vagyis a folyamatok dinamikája e területen változott a legkevesebbet. Összességében a KOF-index és annak részindexei egyértelműen arra utalnak, hogy az 1990-es évek végén, illetve az ezredforduló után a globalizáció mindhárom területen erőteljesen felgyorsult,[14] és az új sebesség az ezredfordulón alakult ki.[15]

2. ábra
A globalizáció időbeli alakulása KOF-indexek szerint, 1980-tól napjainkig

Forrás: saját szerkesztés az ETH Zürich–KOF adataiból.

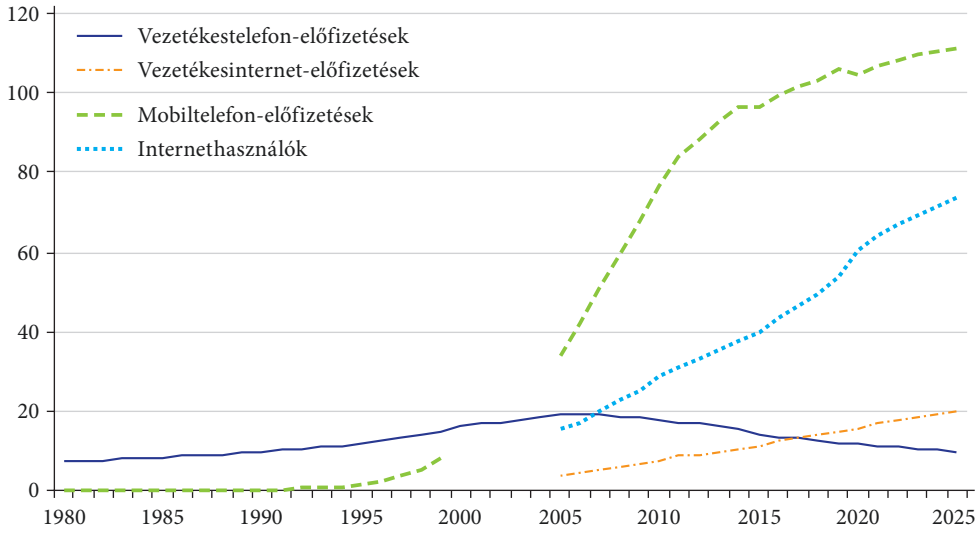
[14] Emlékezzünk arra, hogy Rosa elméleti alapvetése 2005-ben jelenik meg. Az ezredfordulóig, amikor is az elmélet elnyeri végső formáját, számos területen csak a gyorsulás csíráit lehet érzékelni. Rosa elméletével tehát megelőzi korát, hiszen a gyorsulás növekedése akkor következik be, amikor könyvének kéziratát már lezárta.

[15] Hasonló következtetésre jutunk, bár némi időbeli késleltetést is látunk, ha a különböző kontinensek globalizációs folyamatait vizsgáljuk.

Az új időrezsim megszületésében kiemelkedő jelentősége van a digitális forradalomnak, hiszen ez teszi lehetővé a térbeli zsugorodást, a különböző világok egyidejűségét, a múlt és a jelen összekötését, továbbá az azonnali reagálások lehetőségét és általános elvárását. Az internet már az 1970-es években létrejött, ám diffúziója az 1990-es években következett be *(3. ábra)*. Erre az időszakra tehető a számítógépek kapacitásának gyorsuló bővülése, amely még ma is tart (Ortiz-Ospina, 2019). Az új időrezsim kialakulásához elengedhetetlen, hogy legyenek megfelelő kapacitású hordozható készülékek, széles körben hozzáférhető legyen a mobilinternet (hogy az internet bárhol és bármikor igénybe vehető legyen), végül pedig az, hogy olyan programok és alkalmazások jelenjenek meg, amelyek lehetővé teszik az online kommunikációt, az azonnaliság széles körű elterjedését. Az okostelefonok már az 1990-es években megjelentek, ám a mobilinternet elterjedése csak 2005 után indult el. Ekkor azonban még alig találhattunk a széles körűvé válást lehetővé tevő alkalmazásokat. 2010-ben érdemben még csak a *YouTube* és a *Facebook* terjedt el, ám ezek elsősorban személyi számítógépeken, laptopokon futnak. A mobilinternet és a fejlett okostelefonok teszik lehetővé a közösségi média terjedését, annak globálissá, a társadalom minden szegmensét átjáróvá válását. Ez a 2010 utáni időszakban következik be.

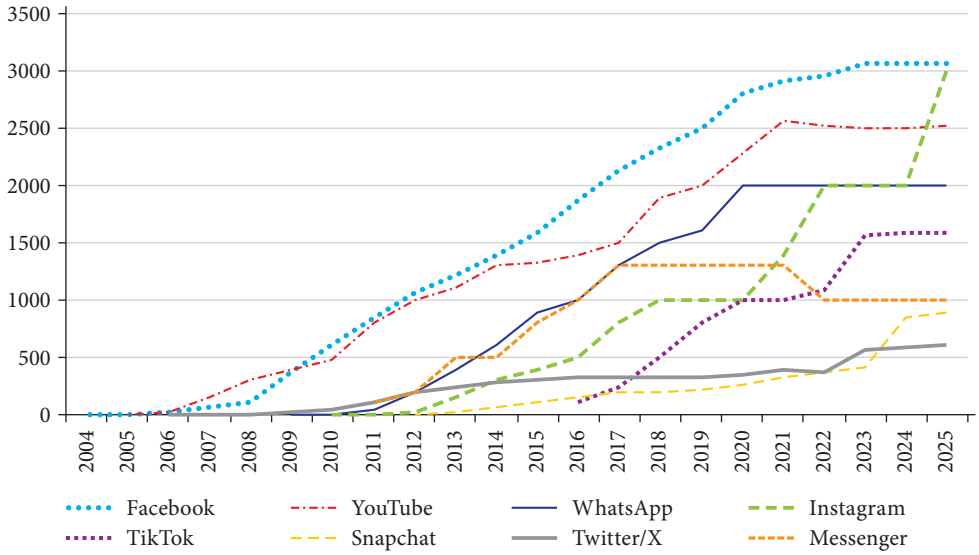
Az *Exponentialgesellschaft* című könyvében Deutschmann (2025) hat területen: a gazdaság, az ökológia, a pandémiák, az információ és technológia, a mobilitás és kommunikáció, valamint a demográfia területén vizsgálja az állandó növekedési ütemmel jellemezhető, exponenciális időbeli trendeket. Elemzése szerint a gazdaság számos mutatója, az informatikai fejlődés és a turizmus alakulása jól leírható exponenciális növekedéssel, eredményei tehát ebből a szempontból összhangban állnak

3. ábra
a) A kommunikációs technológiák diffúziója 1980 és 2023 között, 100 főre vetítve

Forrás: Our World of Data, Ortega–Opitz (2019), Datareportal, Meta FY2024 Results, Reuters, Snapchat Q1 2025.

A 3. ábra folytatása
b) A különböző platformokat használók számának alakulása 2003 és 2018 között

Forrás: International Telecommunication Union (ITU), via World Bank (2026).

Rosa feltételezésével. Ugyanakkor Deutschmann értelmezése szerint az exponenciális növekedés nem ütemváltást, hanem éppen egy állandó növekedési ütem fennmaradását jelenti, ami ellentétben áll Rosa elméletével.[16] Mindez felveti azt a kérdést, hogy a lineáris növekedési trend megtörése önmagában elegendő-e ahhoz, hogy új fejlődési szakaszról beszéljünk. Jelen tanulmányban amellett érvelünk, hogy a lineáris trend exponenciális pályára váltása önmagában is olyan ütemváltásnak tekinthető, amely indokolja egy új időszak elkülönítését.

Egyes szakterületi adatgyűjtések arra utalnak, hogy a munkaerőpiacon bekövetkező változások, ha lassúak is, egybevágnak Rosa feltételezésével. A szervezeti átalakulás eredményképpen ugyanis a munkaerőpiacon elterjedtebbé vált a nem szokványos munkavállalás (Kalleberg & Vallas, 2019; Kubiczek et al., 2014), és tovább növekszik a munkahelyen végzett munka intenzitásának érzékelése (Burchell et al., 2019; lásd az *F1. ábrát* is).

Bár Rosa lehetőséget lát arra, hogy az időmérleg-vizsgálatok adataival mérjük a gyorsulást, megítélése szerint jelenlegi szerkezetük miatt ezek csak korlátozottan használhatók fel. Ugyanakkor a korlátok ellenére is gyakran hivatkozik rájuk (Rosa, 2005, 135. oldaltól, 208–212. o.). A társadalmi gyorsulás „bizonyítékának" tekinti, hogy csökken a személyes célokra, valamint az alvásra fordított idő, aminek oka, hogy a kötött idők növekednek. Aeon (2026) megjelenőben lévő elemzése időmérlegadatokból képzett öt

[16] Szemben áll Rosával abban is, hogy nem minden területet jellemez ütemváltás, az egyes alrendszerek nem rendelkeznek önálló logikával, és a gyorsulás nem fokozható a végtelenségig (Deutschmann, 2025, a 286. oldaltól).

skála alapján vizsgálta az élet tempójának változását az Egyesült Államokban 2003 és 2019 között – és meglepő következtetésre jutott: az élet üteme ebben az időszakban egyértelműen lassult. Az elemzés azt is megállapítja, hogy az európai országokban, ahol időmérlegadatok rövidebb időszakra állnak rendelkezésre, számos országban növekedett, más országokban viszont csökkent az élet tempója.

Vajon mennyire érvényes mai körülményeinket az „élménytársadalom" fogalmával leírni? Gerhard Schulze a 20. század utolsó évtizedének empirikus vizsgálatai alapján azt állította, hogy a késő modern társadalmak tagjait mindenekelőtt a fogyasztói élmény keresése motiválja (Schulze, 2000). Nemrégiben Delhey és Schneickert (2022) vizsgálták az élménytársadalom koncepciójának relevanciáját Németországban és az európai államokban. Ezen elemzési eredmények alapján az élménykeresés németországi térnyerése az „élménytársadalom" fogalmának megerősödő érvényességére utal. Az Európai Társadalmi Felmérés *(European Social Survey, ESS)* adatait elemezve Schneickert és szerzőtársai (2024) arra a következtetésre jutnak, hogy Európában a státuszkereséssel szemben az élménykeresés tesz szert egyre nagyobb jelentőségre.

Az említett trendek, illetve empirikus vizsgálatok alapján nem lehet egyértelmű következtetést levonni. Noha több az olyan elemzés, amelynek eredményei támogatják a társadalmi gyorsulás érvényességét, és egy új időrezsim mellett szólnak, vannak olyan elemzések is – talán kisebb számban –, amelyek nem tudják igazolni a gyorsulás folyamatát.

Gyermekvállalás a gyorsuló társadalomban

A gyorsulás társadalmának elmélete expliciten nem foglalkozik a népesség reprodukciójával, így a termékenységi döntésekkel sem. Ugyanakkor – amint láttuk – fontos megállapításokat fogalmaz meg a döntési mechanizmusok átalakulásáról és az új *modus vivendik* kialakulásáról. Ezen belül kiemelt figyelmet fordít az azonnali (rövid távú) és a távlatos (hosszú távú) döntések rangsorolására. Kézenfekvő következtetése a távlatos döntések halogatása, és felhívja a figyelmet arra, hogy a távlatos döntéseket is egyre inkább jellemzi – majd – a szabad kombinálhatóságuk, megfordíthatóságuk. Az életpálya demográfiai mikroelemzései *(life course studies)* öt klasszikus mérföldkő döntést vizsgálnak: a szülői házból való elköltözést, a képzési rendszerből való kilépést, az első munkahely megszerzését, a párkapcsolat-alapítást, illetve a házasságot. A fentiek közül Rosa a párkapcsolati döntések átalakulását több helyen is tárgyalja (Rosa, 2005, a 179. oldaltól).

A döntések revideálhatóságát éppen a párkapcsolatok felbonthatóságával és (újra-) kötésével példázza. Arra a következtetésre jut, hogy a klasszikus modernitásban jellemző, élethossziglani házasságkötés „szeriális monogámiává" alakul át. Míg a klaszszikus modernitásban az életút alakulása egy „sínpáron haladó vonat" útjához hasonlítható, ahol az egyes kulcsesemények olyan „váltóátállítások", amelyek végleg kijelölik a további irányt, addig a késő modernitásban az „utazás" már inkább autóval történik: a korábban meghozott döntések felülvizsgálhatók, az útvonal módosítható,

sőt akár vissza is lehet fordulni. A kereszteződésekben történő áthaladást követően az útról le lehet hajtani, majd irányt változtatva, fő- és mellékutakon újra visszaérkezhetünk egy korábbi vagy egy hasonló kereszteződéshez. A termékenységet tekintve azonban nincsen revideálási lehetőség: olyan kereszteződést hagyunk magunk mögött, olyan határátlépést hajtunk végre, ahonnan már nincsen visszaút.

Más szavakkal, a szülővé válás és a termékenységi döntések olyan választások, amelyek ajtókat zárnak be a gyorsuló társadalom időtapasztalatait és élményeit tekintve, és ajtót nyitnak új időtapasztalatok megéléséhez. Ugyanakkor egyértelmű konfigurációváltást is jelentenek az időrezsimekben, ahol megváltoznak az opciók (megjelenik a természet által kontrollált idő és a gondoskodási idő), továbbá választási szabályok, új koordinációs szempontok és mechanizmusok lépnek életbe.

A gyermekvállalással szembeni érvek a gyorsulás társadalmában

A gyorsuló társadalom időrezsimje, a működést jellemző új mechanizmusok több szempontból is akadályozzák a szülővé válást, a gyermekvállalási döntést. A szülővé válás minden kétséget kizáróan mérföldkő az ember életében. Az erről való döntés a körülmények alapos áttekintését, a következmények átgondolását igényli. Mivel a gyorsulás társadalma az azonnali döntéseket favorizálja, a távlatos döntéseket – így a gyermekvállalásról szólót is – gyakran *elhalasztják*. (Mindezzel összhangban vannak azok a demográfiai kutatási eredmények, amelyek a halasztás újabb hullámaira mutatnak rá.) A késő modern, felgyorsult, „multiopcionális" társadalomban (Gross, 1994), amelyben kulturális imperatívusszá vált az élet minél sokszínűbb megélése – a szabadidő, az utazás és a fogyasztás területén egyaránt –, valamint az új lehetőségekről való lemaradás elkerülése, a gyermekvállalás sokak számára *e motivációk megvalósításának korlátjaként* jelenik meg. A gyermekek ugyanis beszűkíthetik a rendelkezésre álló lehetőségek körét, és ezáltal csökkenthetik a választási szabadságot. Ahogyan Rosa egy beszélgetés során fogalmazott, a gyermekek tudat alatt leszűkítik a cselekvők „tripla-A horizontját": az elérhető *(available),* a hozzáférhető *(accessible)* és a megvalósítható *(attainable)* lehetőségek terét.[17] Míg az életpálya számos döntése (a munkavállalást követő visszatérés az oktatási rendszerbe, a foglalkozásváltás, a párkapcsolat alapítása, a szétköltözés, a válás, illetve az újraházasodás) „revideálható", a szülővé válás, a szülő-gyerek reláció nem tehető semmissé:[18] életünk végéig szülők maradunk.[19] A szülővé válás tehát nem illeszkedik a késő modern társadalom „szituativitásához", esetlegességéhez, a gyorsulás társadalmát jellemző életvezetéshez, szemben áll a „szituatív" identitással.

Harmadrészt a szülővé válás egy olyan döntés, amelynek következtében a cselekvő egyének magukat egy *természeti folyamat* részévé teszik, amelyet *aligha lehet felgyorsítani*. A terhesség, majd pedig a gyermek növekedése, fejlődése és nevelése

[17] Személyes közlés.

[18] Itt most nem szempont, hogy a szülők ténylegesen milyen szülői szerepet formálnak meg.

[19] A szülői szerepek a gyermek felnövekedésével párhuzamosan változnak, és a gyermek(ek) felnőtté válásával gyakorlatilag „üressé" válnak.

a gyorsuló világtól eltérő dinamikájú, *lassú, organikus folyamat,* amely ellentétben áll a környezeti sebességgel, amely a szülővé válás és gyermeknevelés mindenkori kontextusát adja. A szülővé válás döntés amellett, hogy átmenetileg vagy véglegesen, részben vagy teljességgel egy *új, lassú temporalitásba (is) belépünk*. Ettől a pillanattól kezdve egy új, temporalitási konfliktussal állunk szemben, amelyet kezelni kell: össze kell hangolni a családi és a gyermeknevelés szükséges lassú, természeti időt és a gyorsuló környezeti időt, amelynek továbbra is részesei vagyunk.[20]

> „A kortárs családi élet külső kereteit ebben a környezetben a pillanat logikája határozza meg, amely élesen ellentétben áll a család logikájával. A családi élet […] mindenekelőtt időt igényel. […] nem könnyű olyan egzisztenciális ritmust találni, amelyben a családi élet sajátos jellemzői: a lassúság, a természetes fejlődés és a bizalom teljes mértékben kibontakozhatnak" – fogalmazza meg Eriksen (2001, 133. o.).

A gyermekvállalás melletti döntés új típusú elköteleződési és temporális konfliktusok felvállalását és „élesítését" jelenti. Azt kell feltételeznünk, hogy azok, akik különösen aktívak a gyorsuló társadalomban, nehezebben vállalják fel a fenti feszültséget, ami az első gyermek vállalásának elmaradásához vezethet, azaz hozzájárulhat a termékenységi szint visszaeséséhez.

Szülővé válás, de alacsonyabb gyermekszám

Az előbbiekben olyan mechanizmusokat, összefüggéseket emeltünk ki, amelyek szerint a gyermekvállalás a gyorsulás társadalmának időrezsimébe nehezen illeszthető be, így a gyermekvállalás elhalasztását ösztönzik, sőt a gyermekvállalásról való lemondás irányába terelik a termékeny korú népességet. Jelenti-e ez azt, hogy a gyorsuló társadalom a gyermektelenség gyors terjedését ösztönzi, és annak dominánssá válása felé mutat? Nem, mert feltételezésünk szerint a gyorsulás társadalmában is jelen van az a motiváló erő, amely a gyermekvállalást elmaradhatatlan életcéllá teszi. Ahogyan említettük, a gyorsulás kategorikus imperatívusza az élet annak teljes szélességében való megélése, a minél többféle élmény megtapasztalása. A szülőség, a szülő és a gyermek egyedülálló viszonya egy új időtapasztalat, egy *új, mással nem helyettesíthető, gazdagító élmény.*[21] Ennek hiánya korlátozza az élet teljességének megélését.

Továbbá, a gyermekvállalás opciószűkítő szerepével szemben az is felvethető, hogy a korlátozás nem végérvényes, hanem átmeneti időszakra vonatkozik. A gyermek növekedésével a közvetlen korlátozás valamelyest csökkenhet. A gyorsulás társadalma tehát nem a gyermektelenség társadalma! (Bár a halasztás folytonosan ható motivációja növelheti a nem szándékolt gyermektelenséget.) Mindez összhangban van az aktuális demográfiai folyamatokkal, hiszen ha növekszik is a gyermektelenség, nem vált domináns jelenséggé.

[20] Nem ez az egyetlen ilyen feladatunk, hiszen szinkronizálnunk kell a differenciálódó társadalom időbeli eseményeit.

[21] Nemhiába emeli ki Giddens (1991) a gyerek-szülő viszonyt, amely elengedhetetlen az alapvető bizalom kialakulásához.

Találunk-e érveket a gyorsulás időrezsimjében a további gyermekek vállalása mellett? A második vagy egy további gyermek megszületése nem jelent egy minőségileg új időtapasztalatot, ugyanakkor növeli a gondoskodási igényt, megnyújthatja az opciók igénybevételének korlátozását, késleltetheti annak az új időszaknak az eljövetelét, amikor a gyermekek már nem korlátozzák érdemben a további életcélok elérését. Egy második gyermek mellett szólhat az ellenkező nemű gyermek megszületése, mert az további anyai és apai élményekkel kecsegtet, illetve csökkentheti a közvetlen figyelemigényt, hisz a testvérek egymás társai lesznek, és ez részleges időfelszabadulást jelenthet. Összességében a második gyermek kevesebb új élményt és több elköteleződést jelenthet, ami kevesebb második gyermek megszületését, a termékenység csökkenését eredményezi.

A felgyorsult társadalmi környezetben a további gyermekek vállalása mellett a rosai felgyorsult időrezsimben nem találunk érdemi érveket; a „többedik" gyermek vállalása kizárólag a rendszerben a múltból megmaradt „tehetetlenségi erők" (hagyománytisztelet), illetve ideológiai „ellentendencia"-mozgalom elemeként értelmezhető. A gyorsulás társadalmában működő erők paritás szerinti minőségi különbségeket hoznak létre. Az időkonfliktus töréspontja a szülővé válásnál ragadható meg. A gyermekszám szerinti különbségek elsősorban mint konfliktust növelő és az elköteleződést időben megnyújtó tényezőként értelmezhetők.

Találunk-e fogódzókat a szülővé válás időzítésére, szekvenciális helyére vonatkozóan? Abból kiindulva, hogy a gyorsulás társadalmában a szituatív döntések válnak jellemzővé, nincsen igazán időzítési fogódzónk. A választási lehetőségek szükségszerű, még ha csupán átmeneti korlátozása is a gyermekvállalás halasztására ösztönöz. A késői gyermekvállalás felé tereli az érintetteket, hogy a szülőként elérhetetlen élmények megéléséhez időre és erőforrásokra van szükség; ráadásul az anyagi biztonság mint elengedhetetlen előfeltétel a gyermekvállalás időbeli szekvenciáját is meghatározza.

Összességében: a gyorsulás társadalmában egyértelműen tetten érhető a motiváció a szülővé válásra, ám sokkal kisebb mértékű a motiváltság a második gyermek megszületésére. Így a gyorsuló társadalom működése, az időrezsim a paritásspecifikus hatások[22] révén egy alacsony termékenységi szint kialakulását vetíti előre.

Módosító tényezők

Hogy egy adott társadalomban végül miként alakul a termékenység szintje, az nyilván kapcsolatban van azzal, hogy mennyire elterjedtek, mennyire váltak dominánssá a késő modern társadalom itt leírt mechanizmusai. Emellett indokolt figyelembe vennünk olyan tényezőket, amelyek moderáló szerepet játszanak, játszhatnak a gyermekvállalási döntésekben. Két olyan körülményt tudunk kiemelni, amelyek a gyorsulás társadalmában is értelmezhetők, és módosíthatják a gyermekvállalási

[22] A demográfiában a paritás *(parity)* a nő által szült gyermekek számát jelenti. A paritásspecifikus hatások tehát olyan tényezők, döntések vagy következmények, amelyek kifejezetten attól függnek, hogy egy nőnek/párnak született-e már gyermeke, és ha igen, hányadiknál tart. *(A szerk.)*

magatartást: egyrészt a párkapcsolatok alakulásának jellemzői, másrészt az erőforrásokkal való ellátottság és az intézményekhez való hozzáférés jól beilleszthetők az új időrezsim működésének logikájába.

A párkapcsolati magatartás mint közbülső mechanizmus

A házasság évszázadokon át a termékenységi magatartás egyik közvetlen előfeltétele *(proximate determinant)* volt (Pollak & Watkins, 1993). A gyorsulás társadalmában való gyermekvállalás értelmezéséhez ismernünk kellene, hogy a megváltozó párkapcsolati magatartásnak[23] milyen következményei vannak. Rosa – Eriksen (2001) gondolatvilágára építve – a „szeriális monogám párkapcsolatot" tekinti az új időrezsim adekvát párkapcsolati formájának. A párkapcsolat felbomlása illeszkedik a társadalom fragmentáltságához, a döntések megfordíthatóságához, az örök fiatalság mítoszához. Vajon ehhez a párkapcsolati perspektívához milyen gyermekvállalási gyakorlat illeszkedik? Rosa elmélete alapján amellett érveltünk, hogy a szülőség megtapasztalásának igénye – még akkor is, ha az jelentősen korlátozza a majdani időfelhasználást – indokolja az első gyermek vállalását. Amennyiben azonban az új párkapcsolat esetleges igénye is megvalósítandó életcél, akkor a gyermekvállalás melletti döntés nemcsak a jövőbeli – fogyasztói – élményeket, hanem a jövőbeli partnerkapcsolat kialakítását is akadályozhatja. Mindez tovább erősítené a termékenység csökkenését. Idetartozik, hogy a demográfia egyik kutatási irányzata azzal a klasszikus érvvel szemben, hogy a válások terjedése a gyermekszám csökkenését okozza, azt vetette fel, hogy az érintettek a válást követő új párkapcsolat megerősítése céljából további – és így összességében több – gyermeket fognak vállalni (Thomson et al., 2020). Igaz ugyanis, hogy új párkapcsolat esetében nagyobb az esély a következő gyermek megszületésére. A válások terjedése mégis inkább csökkenti a termékenység szintjét.

A gyermekvállalást differenciáló tényezők

A gyermekvállalási magatartást egyrészt differenciálja, hogy ki milyen mértékben tapasztalja meg a gyorsulást, érzékeli a konfliktust a külső környezet gyors változásai és a gyermekvállalás organikus időigénye között. Ennek következtében eltérő mértékben érzékelheti a gyerekvállalással járó korlátozottságot. Másrészt, ha a korlátozottságot azonos mértékben érzékelik is, az időkonfliktusra a rendelkezésre álló erőforrások mértékétől függően eltérő módon reagálhatnak. A jó erőforrás-ellátottság csökkenti a gyermekvállalás időkonfliktusát, főképp a külső környezetnek való kitettséget vagy az azzal járó időkorlátok felszámolását. Idetartozik a gyermekgondozásra elérhető intézményekben lévő szabad helyek száma, illetve az ellátás minősége. Ez területről területre eltérő lehet, eltérő esélyeket nyújtva a gyermekvállalás mellett döntők számára.

[23] Szándékosan nem használom a házasság szót, mert itt nem a párkapcsolat intézményesítettsége a lényeg, hanem hogy holtomiglan-holtodiglan tart-e a kapcsolat, illetve hogy monogám-e, vagy sem.

A *bőséges erőforrások* számos alkalmazkodási mechanizmust tehetnek lehetővé. Az időnyomásra adott egyik lehetséges alkalmazkodási válasz az „intenzív szülőség": ez a stratégia ahelyett, hogy elfogadná a gyermeknevelés lassabb ütemét, felgyorsítja és racionalizálja a szülői feladatok ellátását. A gyermekkel kapcsolatos tevékenységek tervezettek és optimalizáltak lesznek, lehetővé téve a szülők számára, hogy továbbra is részesei maradjanak a gyors ütemű domináns időrezsimnek. A gyermeknevelés azonban olyan időbeli dimenziókat foglal magában, amelyeket nem lehet teljes mértékben „összenyomni". Az érzelmi kötődés kialakulása, a bizalomépítés és a gyermekek igényeinek megjelenése közös jelenlétet és nyitott interakciót igényel, amelyet nem lehet előre beütemezni vagy veszteség nélkül felgyorsítani. És éppen ebben rejlik „az intenzív szülői gondoskodás paradoxona": ha a szülői feladatok hatékonyabbá válnak, akkor éppen az veszik el, ami a szülői szerepet még ebben a rohanó korszakban is vonzóvá és kívánatossá teszi – az együtt töltött idő élvezete. Ugyanakkor egy másik reláció sem zárható ki: az erőforrások bősége potenciálisan azt is jelentheti, hogy az ember jobban ki van téve a modern élet tempójának, ami viszont fokozhatja a gyermekvállalással és -neveléssel kapcsolatos konfliktusokat.

Összességében tehát az anyagi erőforrásokkal való ellátottság, az erőforrások bősége, illetve az intézményi ellátottság lényegesen módosíthatja az időkonfliktus erősségét.

Összefoglalás

A termékenység globális csökkenésének okát keresve, a termékenységi szakadék mértékét meghatározó tényezők vizsgálatán keresztül jutottunk el egy új elméleti koncepcióhoz, Hartmut Rosa gyorsuláselméletéhez, egy, a késő modern társadalmakat jellemző időrezsimhez. A globalizáció legújabb hullámaihoz, az információs forradalomhoz kapcsolódó, Rosa által leírt változások feltételezéseink szerint a világ számos országában hasonló következményekkel jártak, újfajta időrezsimet hozhattak létre.

Tanulmányunkban rekonstruáltuk ezt az új időrezsimet, kiemelve a jelen összeszűkülését, az időnyomást, az információbőséget, az azonnaliságot, az élmények fontosságát, a távlatos döntésekkel szemben a határidős döntések felé való elmozdulást, az opciók nyitva tartásának kategorikus imperatívuszát. Az így jellemzett időrezsimben alapvető konfliktus áll fenn *1.* a külső környezet folyamatos és gyors változása, valamint a gyermekvállalás természeti adottságokhoz illeszkedő ritmusa között, illetve *2.* a lehetőségek nyitva tartása és a szülői szerepvállalás visszafordíthatatlansága között. Arra jutottunk, hogy a *gyorsulás társadalma nem ösztönzi ugyan a gyermektelenséget*, de a folyamatos halasztás következményeképpen annak *valószínűsége az új időrezsimben növekedhet*. Az új időrezsim *alacsony paritást,* az *egygyermekesek növekvő részarányát* vetíti előre; ezek a mintázatok pedig együttesen összhangban állnak a termékenység globális csökkenésével.

Hivatkozások

Aeon, B. (2026). The pace of life is not getting faster. *Humanities and Social Sciences Communications.* Article in press. https://doi.org/10.1057/s41599-026-06740-z

Andorka, R. (1987). *Gyermekszám a fejlett országokban.* Gondolat.

Balbo, N., Billari, F. C., & Mills, M. (2013). Fertility in advanced societies: A review of research. *European Journal of Population, 29*(1), 1–38. https://doi.org/10.1007/s10680-012-9277-y

Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity.* Polity Press.

Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences.* Sage. https://doi.org/10.4135/9781446218693

Bernardi, L., Huinink, J., & Settersten, R. (2019). The life course cube: A tool for studying lives. *Advances in Life Course Research, 41.* https://doi.org/10.1016/j.alcr.2018.11.004

Billari, F. C. (2003). Life course analysis. In P. G. Demeny & G. McNicoll (Eds.), *Encyclopedia of population* (pp. 588–590). Macmillan Reference.

Buchholz, S., Hofäcker, D., Mills, M., Blossfeld, H.-P., Kurz, K., & Hofmeister, H. (2009). Life courses in the globalization process: The development of social inequalities in modern societies. *European Sociological Review, 25*(1), 53–71. https://doi.org/10.1093/esr/jcn033

Burchell, B., Csizmadia, P., Delcampe, S., Gollac, M., Illéssy, M., Lorenz, E., Makó, Cs., O'Brien, C., & Valeyre, A. (2009). *Working conditions in the European Union: Working time and work intensity.* Eurofound. https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/working-conditions-european-union-working-time-and-work-intensity

Caldwell, J. C. (1976). Toward a restatement of demographic transition theory. *Population and Development Review, 2*(3-4), 321–366. https://doi.org/10.2307/1971615

Delhey, J., & Schneickert, C. (2022). Aufstieg, Fall oder Wandel der Erlebnisorientierung? Eine Positionsbestimmung nach 30 Jahren „Erlebnisgesellschaft". *Zeitschrift für Soziologie, 51*(2), 114–130. https://doi.org/10.1515/zfsoz-2022-0008

Deutschmann, E. (2025). *Die Exponentialgesellschaft. Vom Ende des Wachstums zur Stabilisierung der Welt.* Suhrkamp.

Doepke, M., Hannusch, A., Kindermann, F., & Tertilt, M. (2023). The economics of fertility: A new era. In S. Lundberg & A. Voena (Eds.), *Handbook of economics of the family* (Vol. 1, pp. 151–254). Elsevier. https://doi.org/10.3386/w29948

Dreher, A., Gaston, N., & Martens, P. (2006). *Measuring globalisation: Gauging its consequences.* Springer.

Eriksen, T. H. (2001). *Tyranny of the moment: Fast and slow time in the information age.* Pluto Press. https://doi.org/10.2307/j.ctt183q4xv

Eriksen, T. H. (2007). *Globalization: The key concepts.* Berg.

Fawcett, J. T., & Arnold, F. S. (1973). The value of children: Theory and method. *Representative Research in Social Psychology, 4*(3), 23–25.

Friedman, D., Hechter, M., & Kanazawa, S. (1999). Theories of the value of children: A new approach. In R. Leete (Ed.), *Dynamics of values in fertility change* (pp. 19–49). Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198294399.003.0002

Garhammer, M. (1999). *Wie Europäer ihre Zeit nutzen: Zeitstrukturen und Zeitkulturen im Zeichen der Globalisierung.* Edition Sigma.

Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age.* Polity Press.

Giddens, A. (1999). *Runaway world: How globalization is reshaping our world.* Routledge.

Gross, P. (1994). *Die Multioptionsgesellschaft.* Suhrkamp.

Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., & Sturm, J.-E. (2019). The KOF Globalisation Index – revisited. *The Review of International Organizations, 14,* 543–574. https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2

Iacovou, M., & Tavares, L. P. (2011). Yearning, learning, and conceding: Reasons men and women change their childbearing intentions. *Population and Development Review, 37*(1), 89–123. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00391.x

Kalleberg, A. L., & Vallas, S. P. (2018). Probing precarious work: Theory, research, and politics. In A. L. Kalleberg & S. P. Vallas (Eds.), *Precarious work* (*Research in the Sociology of Work,* Vol. 31, pp. 1–30). Emerald Publishing. https://doi.org/10.1108/S0277-283320170000031017

Kubicek, B, Korunka, C, Paškvan, M, Prem, R, & Gerdenitsch, C. (2014). Changing Working Conditions at the Onset of the Twenty-First Century: Facts from International Datasets. In C. Korunka, & P. Hoonakker (Eds.), *The impact of ICT on quality of working life* (pp. 25–41). Springer Netherlands; 2014.

Laslett, P. (1988). Social structural time: An attempt at classifying types of social change by their characteristic pace. In M. Young & T. Schuller (Eds.), *The rhythms of society* (pp. 17–36). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003585954-2

Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: A concise overview of its development. *PNAS,* 1–4. https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111

Liefbroer, A. C. (2009). Changes in family size intentions across young adulthood: A life-course perspective. *European Journal of Population, 25*(4), 363–386. https://doi.org/10.1007/s10680-008-9173-7

Mai, Q. D. H. (2018). Precarious work in Europe: Assessing cross-national differences and institutional determinants of work precarity in 32 European countries. In A. L. Kalleberg & S. P. Vallas (Eds.), *Precarious work* (*Research in the Sociology of Work,* Vol. 31, pp. 273–306). Emerald Publishing. https://doi.org/10.1108/S0277-283320170000031009

Matysiak, A., Bellani, D., & Bogusz, H. (2023). Industrial robots and regional fertility in European countries. *European Journal of Population, 39*(11). https://doi.org/10.1007/s10680-023-09672-3

Mayer, K. U. (2001). The paradox of global social change and national path dependencies: Life course patterns in advanced societies. In A. E. Woodward & M. Kohli (Eds.), *Inclusions and exclusions in European societies* (pp. 89–110). Routledge.

Mills, M., & Blossfeld, H.-P. (2003). Globalization, uncertainty and changes in early life course. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft, 6*(2), 188–218. https://doi.org/10.1007/s11618-003-0023-4

Mills, M., Blossfeld, H.-P., & Klijzing, E. (2005). Becoming an adult in uncertain times. In H.-P. Blossfeld, E. Klijzing, M. Mills, & K. Kurz (Eds.), *Globalization, uncertainty and youth in society* (pp. 423–441). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203003206

Moffitt, R., & Zhang, S. (2018). The PSID and income volatility: Its record of seminal research and some new findings. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 680*(1), 48–81. https://doi.org/10.1177/0002716218791766

Morgan, S. P., & Rackin, H. (2010). The correspondence between fertility intentions and behavior in the United States. *Population and Development Review, 36*(1), 91–118. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00319.x

Morgan, S. P., & Rybinska (2019). Fertility. In D. L. Poston (Ed.), *Handbook of Population* (pp. 219–354). Springer.Münch, R. (2016). *The global division of labour: Development and inequality in world society.* Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-137-56718-5

Ortiz-Ospina, E. (2019). *The rise of social media*. Our World in Data. https://archive.ourworldindata.org/20260518-090244/rise-of-social-media.html

Riederer, B., & Buber-Ennser, I. (2019). Fertility intentions and their realization in couples: How the division of household chores matters. *Journal of Family Issues, 40*(13), 1860–1882. https://doi.org/10.1177/0192513X19848794

Ritzer, G. (1993). *The McDonaldization of society.* Pine Forge Press.

Rosa, H. (2005). *Beschleunigung: Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne.* Suhrkamp.

Rosa, H. (2013). *Social acceleration: A new theory of modernity* (J. Trejo-Mathys, Trans.). Columbia University Press. https://doi.org/10.7312/rosa14834

Sánchez-Mira, N., & Bernardi, L. (2021). Relative time and life course research. *Longitudinal and Life Course Studies, 12*(1), 19–40. https://doi.org/10.1332/175795920X15918713165305

Schneickert, C., Hess, S., & Delhey, J. (2024). Europeans seek exciting experiences more than status: Exploring the development of two fundamental life orientations. *Sociology, 58*(5), 1115–1135. https://doi.org/10.1177/00380385241231837

Schulze, G. (2000). *Die Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart.* Campus.

Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism, and democracy.* Harper & Brothers.

Sobotka, T. (2024). *The new low-fertility landscape: Rapid shifts, ambiguous preferences, uncertain future outlook* [Conference presentation]. The Factors That Reduce Fertility & The Policies That Enhance It, Budapest, Hungary.

Spéder, Zs., & Bálint, L. (2024). Realization of short-term intentions in a comparative perspective: Which macro-level conditions matter? *Population Research and Policy Review, 43*, 72. https://doi.org/10.1007/s11113-024-09913-3

Spéder, Zs., & Kapitány, B. (2009). How are time-dependent childbearing intentions realized? Realization, postponement, abandonment, bringing forward. *European Journal of Population, 25*(4), 503–523. https://doi.org/10.1007/s10680-009-9189-7

Spéder, Zs., & Kapitány, B. (2014a). A termékenységi szándékok és a gyermekvállalási gyakorlat kapcsolata. Egy európai összehasonlító vizsgálat tanulságai. *Demográfia, 57*(2-3), 137–181.

Spéder, Zs., & Kapitány, B. (2014b). Failure to realize fertility intentions: A key aspect of the post-communist fertility transition. *Population Research and Policy Review, 33*(3), 393–418. https://doi.org/10.1007/s11113-013-9313-6

Spéder, Zs., Horváth, A., Lábadi, B., Makay, Zs., Murinkó, L., & Veroszta, Zs. (2026). *Our lives and time: Potential measuring instruments for the perception of time, future orientation, pace, and acceleration. A pilot study* (Working Papers on Population, Family and Welfare No. 45). HCSO Demographic Research Institute. (Forthcoming)

Spoorenberg, T., & Skirbekk, V. (2025). A concentration of reproduction to later ages? A worldwide assessment of trends in fertility timing. *Population and Development Review.* https://doi.org/10.1111/padr.12686

Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class.* Bloomsbury Academic. https://doi.org/10.5040/9781849664554

Testa, M. R., & Toulemon, L. (2006). Family formation in France: Individual preferences and subsequent outcomes. *Vienna Yearbook of Population Research, 4*(1), 41–75. https://doi.org/10.1553/populationyearbook2006s41

Therborn, G. (2004). *Between sex and power: Family in the world 1900–2000.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203643297

Urry, J. (2009). Speeding up and slowing down. In H. Rosa & W. E. Scheuerman (Eds.), *High-speed society: Social acceleration, power, and modernity* (pp. 169–200). Pennsylvania State University Press.

Van de Kaa, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin, 42*(1), 1–57.

Van de Kaa, D. J. (1996). Anchored narratives: The story and findings of half a century of research into the determinants of fertility. *Population Studies, 50*(3), 389–432. https://doi.org/10.1080/0032472031000149546

Van Wijk, D. C., de Valk, H. A. G., & Liefbroer, A. C. (2022). Economic precariousness and the transition to parenthood: A dynamic and multidimensional approach. *European Journal of Population, 38*, 457–463. https://doi.org/10.1007/s10680-022-09617-4

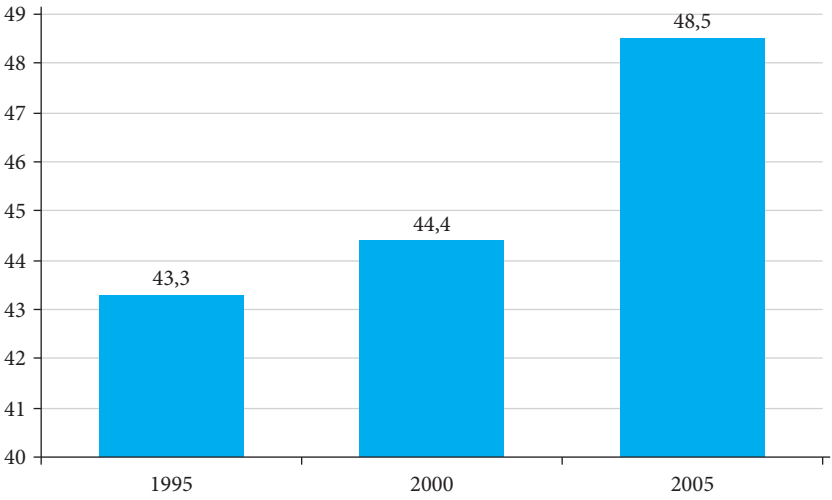
Vikat, A., Spéder, Zs., Beets, G., Billari, F. C., Bühler, C., Désesquelles, A., Fokkema, T., Hoem, J. M., MacDonald, A., Neyer, G., Pailhé, A., Pinnelli, A., & Solaz, A. (2007). Generations and Gender Survey (GGS): Towards a better understanding of relationships and processes in the life course. *Demographic Research, 17*, 389–440. https://doi.org/10.4054/DemRes.2007.17.14

Zapf, W. (2002a). A társadalmi innovációkról. In W. Zapf, *Modernizáció, jólét, átmenet* (31–54. o.). Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.

Zapf, W. (2002b). Modernizációelméletek és a társadalmi fejlődés eltérő útjai. In W. Zapf, *Modernizáció, jólét, átmenet* (104–124. o.). Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.

Függelék

F1. ábra
A munka intenzitásának százalékos változása az EU15 országaiban, 1995–2005

Forrás: Burchell et al., 2009, 28. o.

F1. táblázat
A rövid távú gyermekvállalási szándékok megvalósulásának esélyhányadosai, a makroszintű jellemzők paraméterei

Megnevezés	A makro-tényezők paraméterei	Szignifi-kancia	Statisztikák		
			országok közötti variancia	ICC	AIC
Többszintű referenciamodell					
Üres modell (0. modell)	–		0,222	0,063	7530
Csak individuális tényezők (1. modell)	–		0,281	0,079	7166
Többszintű modellek egy makrováltozóval					
Munkanélküliségi ráta a 2. adatgyűjtési hullám idején (2. modell)	1,008	ns	0,281	0,079	7168
Fiatalok munkanélküliségi rátája az 1. adatgyűjtési hullám idején (3. modell)	1,004	ns	0,280	0,078	7168
A fiatalok munkanélküliségi rátájának kilengése (4. modell)	0,279	**	0,162	0,047	7163
Inflációs ráta az 1. hullám idején (5. modell)	0,881	***	0,123	0,036	7160
Társadalmi újraelosztás a GDP százalékában (6. modell)	1,067	***	0,084	0,025	7156
Családi közkiadások a GDP százalékában (7. modell)	1,508	**	0,157	0,045	7162
„A házasság idejétmúlt” (8. modell)	1,028	ns	0,236	0,069	7166
„A gyermekvállalás magánügy” (9. modell)	1,027	***	0,115	0,034	7159
„A gyermek értelmet ad a nő életének” (10. modell)	0,988	*	0,189	0,054	7164
Többszintű modell két makrováltozóval (11. modell)					
Inflációs ráta	0,914	***			
„A gyermekvállalás magánügy”	1,019	***	0,051	0,015	7153

Megjegyzés: többszintű (ML) modellek, véletlen interceptekkel rendelkező modellek eredményei az egyéni szintű változók hatásának kontrollálásával.
Individuális változók az ML-modellekben: nem, a nők korcsoportja, a párkapcsolati forma, a gyermekek száma, a nők munkaerőpiaci státusza, a nők iskolázottsága, az érzékelt társadalmi normák, a háztartás szubjektív jövedelmi helyzete.
ICC: intraklaszter-korrelációs együttható; AIC: Akaike-féle információs kritérium.
Szignifikanciaszint: *** $p = 0{,}001$, ** $p = 0{,}01$, * $p = 0{,}05$, ns = nem szignifikáns.
Forrás: Spéder & Bálint, 2024, 222. o.